

A R T Y K U Ł Y I R O Z P R A W Y

GRAŻYNA POL

Narodowe Centrum Kultury

RAFAŁ WIŚNIEWSKI

*Uniwersytet Kardynała Stefana Wyszyńskiego*MIKOŁAJ KOPERNIK JAKO PODMIOT BADAŃ NAD PAMIĘCIĄ:
ZNAJOMOŚĆ POSTACI I DOROBKU NAUKOWEGO
W WYBRANYCH KRAJACH EUROPEJSKICH

WPROWADZENIE

Dokonania Mikołaja Kopernika dotyczą wielu dyscyplin naukowych, co czyni go archetypem człowieka renesansu. Studiował między innymi teologię, matematykę, astronomię, a także prawo kanoniczne oraz medycynę w wielu europejskich ośrodkach akademickich — w Krakowie, Bolonii, Padwie i Ferrarze. Z czasów astronoma zachowało się niewiele materiałów źródłowych (takich jak prywatna korespondencja czy choćby listy studentów uniwersytetu), lecz z pośrednich źródeł wiemy, iż podczas nauki zapoznawał się on z pracami uczonych antyku, a później miał kontakt z innymi wybitnymi osobowościami swojej epoki, takimi jak niemiecki matematyk i astronom Johannes Regiomontanus czy Włoch Giorgio Valla (Gansiniec 1958). Wojaże edukacyjne Mikołaja Kopernika były typowe dla europejskich szlaków poszukiwania dobrego wykształcenia tamtego czasu. Uczony był postacią niezwykłą, znaczącą na mapie wielkiej nauki epoki późniejszej — oświecenia. Nie do przecenienia jest wpływ, jaki wywarł na poglądy Giordana Bruno, który swoje wolnomyślicielstwo przypłacił życiem. Do kręgu propagatorów teorii kopernikańskiej należy zaliczyć także Galileusza, który był z kolei pionierem w dziedzinie badań

nad ruchem i dynamiką, jego prace wpłynęły na rozwój mechaniki newtonowskiej, a także teorii względności Einsteina. Prace Galileusza, podobnie jak dorobek Mikołaja Kopernika, oddziaływały na wiele dyscyplin nauki i nadal stanowią ważną część dziedzictwa intelektualnego Zachodu.

Niedawno obchodziliśmy 550 rocznicę urodzin Mikołaja Kopernika. W związku z jubileuszem Senat Rzeczypospolitej Polskiej ustanowił rok 2023 Rokiem Mikołaja Kopernika¹. Jak czytamy w uzasadnieniu tej decyzji: „Senat Rzeczypospolitej Polskiej podejmując uchwałę w 550. rocznicę urodzin tego Wielkiego Polaka, chce po raz kolejny przypomnieć jego postać i zasługi, na stałe obecne w naszej społecznej, zbiorowej tożsamości. To przypomnienie ma na celu uświadomienie światowych zasług Polski i Polaków dla nauki oraz wzmocnienie współczesnych dążeń świata nauki i edukacji do podmiotowej obecności nauki w polskim życiu społecznym, gospodarczym i politycznym”. W związku z polskimi obchodami Roku Mikołaja Kopernika zorganizowano spektrum wydarzeń nawiązujących do dorobku naukowego tej wybitnej postaci². W ostatnim czasie w prasie pojawiało się także wiele artykułów dotyczących biografii i genealogii Kopernika.

Na podstawie materiałów źródłowych wiemy, że losy przodków uczonego były związane z pograniczem polsko-niemieckim (Górski 1968). Rodzina matki pochodziła z Westfalii, a ojciec prawdopodobnie ze Śląska, choć na pewno wiadomo o nim tylko tyle, że był krakowskim kupcem handlującym miedzią (Łopuszański 2022). Mikołaj Kopernik nie pisał po polsku, ale mało kto w ówczesnej Europie pisał w językach etnicznych. Uczony posługiwał się językiem niemieckim i łaciną, lecz w sporach politycznych opowiedział się po stronie Polski i był wiernym poddanym królów z dynastii Jagiellonów (Mikulski 2022, s. 74), dlatego w sensie politycznym Kopernik był Polakiem. W sensie kulturowym prawdopodobnie też, ponieważ urodził się w Polsce i w przeciwieństwie do swych rodziców większość życia spędził na jej terytorium. Nie żył w izolowanym getcie, utrzymywał codzienne stosunki z Polakami (Karas 2017), musiał więc polską kulturą głęboko nasiąknąć. Jednakże nawet pobieżna analiza zagranicznych publikacji o tym uczonym pokazuje, że dziedzictwo Mikołaja Kopernika wcale nie jest oczywiste. Dlatego warto przyjrzeć się temu, co

¹ M.P. 2022 poz. 1120 Uchwała Senatu Rzeczypospolitej Polskiej z dnia 16 listopada 2022 r. ustanawiająca rok 2023 Rokiem Mikołaja Kopernika w 550. rocznicę urodzin.

² Za przykład niech posłuży Światowy Kongres Kopernikański. Głównym jego celem jest przedstawienie stanu badań nad życiem i działalnością wybitnego uczonego i astronoma, a także jego wpływem na rozwój nauki, kultury i sztuki. Więcej informacji na stronie: <https://www.copernicus2023.com/> [dostęp: 31.03.2023].

o nim wiemy i jakie są różnice między poszczególnymi krajami w zakresie tej wiedzy. Myślmy o nim jako o wielkim uczonym, ale co tak naprawdę wiemy o tej postaci?

W celu empirycznej eksploracji zagadnienia zaprojektowano i przeprowadzono pod koniec 2022 roku ankietę internetową wśród reprezentatywnej grupy mieszkańców Polski, Włoch, Niemiec, Wielkiej Brytanii oraz Francji. Trzy pierwsze kraje znalazły się w próbie z uwagi na powiązanie biografii Mikołaja Kopernika z ich terytorium. Na terenach Polski Kopernik mieszkał większość życia, jego przodkowie pochodzili z terenów pogranicza polsko-pruskiego, które na przestrzeni wieków były przedmiotem sporów pomiędzy Niemcami i Polską, kształcił się zaś w kilku włoskich miastach. Wielką Brytanię i Francję wybrano dla odniesienia, z uwagi na to, że podobnie jak Włochy i Niemcy są dużymi zachodnioeuropejskimi państwami. Próba w każdym z krajów wyniosła 500 osób. Badanie przeprowadzono na platformie do obsługi i realizacji badań internetowych. Próba miała charakter losowo-kwotowy, a jej warstwowanie uwzględniało wielkość miejscowości oraz rozmieszczenie terytorialne w ramach regionów na poziomie NUTS-1³, a także płeć, wiek i wykształcenie doбираanych osób⁴.

Ponadto korzystamy z opublikowanych badań Fundacji CBOS oraz zestawień danych z lat 1987–2022 dotyczących postaci identyfikowanych jako wywołujące ogólnospołeczną dumę, które to dane stanowią istotne tło porównawcze dla interpretacji wyników badań demoskopowych.

³ Podstawą warstwowania były dane demograficzne zawarte w publikacjach: (1) GUS *Ludność. Stan i struktura w przekroju terytorialnym* (aktualne na 30.06.2021) oraz *Ludność według cech społecznych — wyniki wstępne NSP 2021*; (2) European Commission, Directorate-General for Communication, „Special Eurobarometer SP522: Antimicrobial Resistance” (version v1.00, 2022); (3) European Commission, Directorate-General for Communication, „Standard Eurobarometer STD96: Standard Eurobarometer 96 — Winter 2021–2022” (version v1.00, 2022); (4) Eurostat Database, 2021, UK — 2019; (5) Eurostat Database — Employment and unemployment (LFS) — Overview.

⁴ Reprezentatywność została zapewniona ze względu na: wiek (w przedziałach: 18–29 lat, 30–39 lat, 40–49 lat, 50–59 lat); płeć; regiony (poziom NUTS-1); wykształcenie w podziale na trzy kategorie (niższe, średnie, wyższe) oraz wielkość miejscowości w podziale na obszary wiejskie lub wieś, małe lub średnie miasta i duże miasta. Jako wykształcenie niższe zagregowano trzy poziomy: mniej niż wykształcenie podstawowe, podstawowe i gimnazjalne (poziomy 0–2); jako średnie — ukończenie szkoły branżowej, średniej oraz policealnej (poziomy 3 i 4); jako wyższe — wykształcenie licencjackie, magisterskie oraz wyższe niż magisterskie (poziomy 5–8). We wszystkich krajach zadawane było pytanie: *Czy powiedział(a)byś, że mieszkasz...?* którego kafeteria zawierała trzy opcje: (1) na obszarze wiejskim lub na wsi, (2) w średnim lub małym mieście, (3) w dużym mieście. Nie klasyfikowano odpowiedzi w żaden inny sposób. Zakładane kwoty powstały na podstawie danych Eurobarometru, w którym również występuje podział na takie trzy kategorie.

KONTEKST TEORETYCZNY

Pamięć zbiorowa — perspektywa socjologiczna

Pamięcioznawstwo⁵ stanowi dla nas podstawową orientację teoretyczną. Badania nad pamięcią od lat rozwijały się równolegle na gruncie wielu dyscyplin naukowych: historii, politologii, filozofii, kulturoznawstwa, antropologii czy socjologii. W tym artykule przyjmujemy perspektywę socjologiczną i do tradycji tej nauki przede wszystkim się odwołujemy. Tematykę rytuałów i form komemoracyjnych w badaniach społecznych zapoczątkował Émile Durkheim (1990), odnosząc te kwestie do życia religijnego. Jego uczeń — Maurice Halbwachs — po raz pierwszy na gruncie nauk społecznych, podjął refleksję nad społecznymi uwarunkowaniami pamięci jednostek (zob. Szacka 2006; Kiliias 2011). Z praktykami upamiętniającymi różne wydarzenia z przeszłości łączy się prace Zygmunta Freuda, a formami upamiętniania w odniesieniu do wytworów kultury zajmował się Stefan Czarnowski (1956), którego prace były inspirujące również w kontekście wczesnych badań nad świadomością historyczną w Polsce. Różne formy „uobecnienia” przeszłości interesują badaczy społecznych już od niemal wieku. Zainteresowanie pamięcioznawstwem zintensyfikowało się jednak w latach osiemdziesiątych XX wieku między innymi dzięki inspirującym publikacjom Pierre’a Nory (2022), twórcy takich pojęć jak „miejsca pamięci” czy „ego-historia”.

Formy utrwalania, jak również wybór tego, jakie wydarzenia oraz kto jest upamiętniany, stanowią ważny element terażniejszości, ponieważ wskazują, co jest istotne z perspektywy osób upamiętniających. W odniesieniu do pojęcia pamięci zbiorowej istotne jest nie dociekanie, na ile to, co jest pamiętane, jest zgodne z tym, co zdarzyło się w rzeczywistości, lecz to, dlaczego pewne elementy przeszłości są przywoływane, a inne pomijane (Thelen 1990). W opisywanym procesie dochodzi do selekcji i przekształceń docierających informacji. Dlatego podjęto także refleksję nad tym, jakie funkcje społeczne pełni przywoływany obraz przeszłości. Z jednej strony może on spajać tożsamość grupy lub legitymizować istniejący porządek społeczno-polityczny (Szacka 2006), ale potrafi też wzbudzać konflikty (Wawrzyniak 2014). To, co interesuje ludzi obecnie, wpływa na to, jak postrzegają oni przeszłość i jak ją interpretują. Analiza tego, co ludzie pamiętają z historii i jak ją sobie wyobrażają, dostarcza informacji o bieżą-

⁵ Pojęcie to w ślad za Kornelią Kończal i Joanną Wawrzyniak (2011) uznajemy za najlepszy polski odpowiednik angielskiego *memory studies*.

cych nastrojach społecznych (Szacka 2006, s. 45; Szpociński 2021, s. 168), może być również przejawem skuteczności prowadzonej polityki pamięci.

Przez pamięć zbiorową rozumiemy:

„[...] wyobrażenia o przeszłości własnej grupy, konstruowane przez jednostki z zapamiętanych przez nie [...] informacji pochodzących z różnych źródeł i docierających do nich różnymi kanałami. Są one rozumiane, selekcjonowane i przekształcane zgodnie z własnymi standardami kulturowymi i przekonaniami światopoglądowymi. Standardy te zaś są wytwarzane społecznie, a zatem wspólne członkom danej zbiorowości, co prowadzi do ujednolicania wyobrażeń o przeszłości i tym samym pozwala mówić o pamięci zbiorowej dziejów własnej grupy” (Szacka 2006, s. 44).

Definicja ta ma bogaty kontekst analityczny. Przede wszystkim w definiowanym pojęciu mieszczą się odniesienia do przeszłości własnej grupy, co odczytujemy jako podkreślenie związku pamięci zbiorowej i tożsamości społecznej. Poza wymiarem tożsamościowym definicja zaproponowana przez Szacką akcentuje także negocjacyjny aspekt pamięci zbiorowej. Wskazuje na co najmniej trzy rodzaje sił kształtujących pamięć zbiorową: informacje docierające do członków grupy, ich własne interpretacje, a także kontekst społeczny, w którym informacje te są odbierane i ujęte. Przyjęte przez nas rozumienie pamięci zbiorowej opiera się więc na wyróżnieniu dwóch głównych aspektów: tożsamościowego oraz komunikacyjnego.

Z komunikacyjnym elementem pamięci zbiorowej koresponduje koncepcja pamięci kulturowej, którą rozwinął Jan Assmann (2015), zaznaczając, że powstaje ona z przekształcenia pamięci mimetycznej (naśladowania zachowań innych), pamięci przedmiotów (egzemplifikacji przeszłości) oraz pamięci komunikacyjnej (relacji naocznych świadków minionych wydarzeń). Ponadto w zależności od pełnionej funkcji Assmann dzieli ją jeszcze na pamięć zimną, która polega na pielęgnowaniu czy odtwarzaniu zastanego kanonu, oraz pamięć gorącą, podatną na transpozycje. Do aspektu tożsamościowego pamięci odwoływała się Antonina Kłoskowska (2012, s. 38–39), tworząc koncepcję syntagmy i definiując ją jako: „[...] sumę wszystkich cząstkowych etnicznych i narodowych systemów danego rodzaju: wszelkich religii, wszelkich języków, zbiorów obyczajów, systemów sztuk, jakie kiedykolwiek i gdziekolwiek realizowano w dziejach całej ludzkości”. Zaznaczała przy tym, że tożsamość kulturową buduje się, wybierając, komponując i rekonstruując elementy dziedzictwa kulturowego. Pojęcie „pamięć kulturowa” pozwala także wyjść poza dwudzielność perspektywy na jednostkową i kolektywną, ponieważ uwzględnia zarówno subiektywne znaczenie faktów, jak i ich symboliczne obiektywizacje (Hałas

2012). Proponujemy spojrzeć na to zagadnienia także odwrotnie, ujmując pamięć jako kulturę, z całym procesem selekcji faktów kulturowych, także w jej arbitralnym charakterze. Interpretacja tych faktów to jako żywo również rodzaj syntagmy znaczeń, idei i sposobu ich wartościowania.

Do budowania obrazu przeszłości własnej grupy wykorzystuje się nie tylko wydarzenia z historii, ale także działania i osiągnięcia wybitnych postaci z rozlicznych dziedzin kultury czy nauki. Rola symboliki w przedstawieniu wspólnoty wyobrażonej, jaką jest naród, jest istotna, umożliwia bowiem konkretne, namacalne zobrazowanie abstrakcyjnego tworu, jakim jest wspólnota narodowa (Anderson 1997). To, że Mikołaj Kopernik studiował i mieszkał w wielu europejskich miastach, a w jego żyłach płynęła krew przodków żyjących w różnych części Europy, mogło przyczynić się do tego, że kwestia jego pochodzenia wywołuje niekiedy dyskusje natury politycznej. Złożone losy hanzeatyckich migrantów, za jakich uznajemy przodków Kopernika, a także jego studia na kilku europejskich uniwersytetach, otwierają szerokie pole interpretacyjne w zakresie tego, jaki naród może być uznawany za spadkobiercę myśli kopernikańskiej.

Dekadę temu jeden z polskich antropologów — Krzysztof Jaskułowski (2012) — sygnalizował potrzebę systematycznych analiz nad „nacjonalizacją” kultury, wartościowych — jego zdaniem — zwłaszcza w kontekście badań narodoznawczych (*nationalism studies*) (Löfgren 1989). Na istotę tego zjawiska wpływa to, że konstruowane jest na podstawie historii, kultury i polityki, co kształtuje jego charakter. Od czasu wydania pracy Jaskułowskiego powstało szereg publikacji dotyczących polskiej polityki pamięci oraz polityki historycznej (Kwiatkowski 2018; Napiórkowski 2019; Wiśniewski i in. 2019), które koncentrowały się wokół zagadnień patriotycznych, ujawniały także przemiany form obchodów świąt państwowych wraz z przekształceniami społeczno-politycznymi. Badania nad obchodami setnej rocznicy niepodległości ukazały ponadto, że polityka pamięci, która nie ogranicza się do nauczania historii w szkołach, ale wspiera i promuje także lokalne dziedzictwo i działania oddolne, daje możliwość zgłębienia „wielkiej historii” przez pryzmat małej wspólnoty, czyli w perspektywie bliższej jednostce. Ta „personalizacja” sposobów upamiętniania wielokrotnie przyczynia się do budowania lokalnych więzi społecznych i wspiera poczucie wspólnotowości. Stwierdzono, że: „[...] obchody setnej rocznicy odzyskania niepodległości były okazją do obserwowania niepowtarzalnej mobilizacji kapitału [...]. Owa mobilizacja była możliwa ze względu na wyjątkowość daty i jej mitotwórczy potencjał” (Wiśniewski i in. 2019). Wspomniane mitotwórcze potencjały mogą mieć nie tylko wielkie wydarzenia z historii, mit może zostać wytworzony także wokół wybranych

postaci. Mikołaj Kopernik z pewnością ma taki potencjał w odniesieniu do kilku polskich miast, za przykład niech posłużą Toruń, Kraków czy Frombork. W dalszej części zajmiemy się tym, w jakim stopniu omawiana postać jest przedmiotem percepcji większych zbiorowości.

Mikołaj Kopernik jako „węzeł pamięci”

Pojęcie „miejsca pamięci”, wyartykułowane przez Pierre’a Norę po raz pierwszy w latach osiemdziesiątych XX wieku, do dziś odbija się szerokim echem w środowisku naukowym. Swoją popularność zawdzięcza trafnemu ujęciu procesów towarzyszących grupie podczas przeobrażania się jej stosunku do własnej historii. Nora zaznacza, że wiele dziś mówi się o pamięci, ponieważ mało jej zostało. Jak pisze (Nora 2009, s. 4): „pamięć została rozbita — rozbita jednak w taki sposób, że stawia ona problem ucieleśnienia pamięci w pewnych miejscach, w których wciąż trwa poczucie historycznej ciągłości. Istnieją *lieux de mémoire*, miejsca pamięci, ponieważ nie ma już *milieux de mémoire*, rzeczywistych środowisk pamięci”. „Miejsca pamięci” to kategoria wychodząca poza przestrzeń, mogą to być przedmioty, wydarzenia, ale także osoby czy inne rzadkie, niezwykle zjawiska z przeszłości. Istotne jest, że są znaczące, symboliczne same w sobie i jednocześnie ciągle otwarte na zmianę swojej wymowy: „miejsce pamięci jest miejscem podwójnym: miejscem nadmiaru, zamkniętym w sobie, skupionym na własnej tożsamości, wiernym swej nazwie, a jednocześnie stale otwartym na wszelkie możliwe znaczenia” (Nora 2022, s. 125).

Do rozważań Nory nawiązuje — także w formie krytycznej — wielu badaczy pochłoniętych tematem *memory studies*. Pomysłowi francuskiego historyka zarzuca się między innymi: rekapitulację klasycznych koncepcji opierających się na przekazywaniu wyselekcjonowanych treści (Hue-Tam Ho Tai 2001; Kreis 2014), niewielkie zainteresowanie tym, jak powstaje pamięć (Kreis 2014), dopasowanie do dominującej pamięci (Kreis 2014) czy brak precyzji w kluczowych definicjach (Kończal 2014; Kreis 2014; Traba, Hahn 2015). Niekiedy wskazuje się, że przed Norą analizę kultu bohaterów jako miejsc pamięci prowadził Stefan Czarnowski (Czarnowski 1956; Stawowy 1975). Krytyce poddano także samą nazwę pojęcia — miejsca pamięci — wskazując, że trafniejsze jest mówienie o „zagęszczeniu i węzłach społecznego dyskursu” (Kreis 2014). Należy dodać, że wydaje się, iż sam Pierre Nora nie jest przywiązany do pojęcia „miejsca pamięci”, ponieważ w posłowie do jednej z niemieckojęzycznych publikacji przyznaje, że można mówić także o węzłach, skrzyżowaniach czy kotwicach pamięci (Kreis 2014).

Podsumowując, o Mikołaju Koperniku myślimy jako o postaci, wokół której możemy obserwować „zagęszczenia i węzły dyskursu społecznego”, pamiętając jednocześnie, że jest to ujęcie nawiązujące do koncepcji Pierre’a Nory. Specyfika tej postaci jako „węzła pamięci” polega na tym, że przekracza on ramy narodowe, ale jednocześnie bardzo mocno związany jest z polską narracją narodową. Uwidacznia się tu napięcie między tendencjami uniwersalistycznymi i partykularyzmami w pamięci zbiorowej.

FORMY UPAMIĘTNIANIA MIKOŁAJA KOPERNIKA W WYBRANYCH KRAJACH EUROPY

Już w osiemnastowiecznych tekstach źródłowych wybrzmiewa symboliczna wartość dorobku naukowego Mikołaja Kopernika, która była na tyle istotna, że stała się przedmiotem zawłaszczania i instrumentem polityki historycznej w relacjach polsko-pruskich:

„[...] w listopadzie 1772 r., nie znając jeszcze zakresu pruskich nabytków terytorialnych, Wolter pisał do Fryderyka Wielkiego: «To w Toruniu Kopernik odkrył prawdziwy system tego świata, astronom Heweliusz pochodził z Gdańska. Zatem i Toruń, i Gdańsk muszą należeć do Pana». [...] Gdy Wolter dowiedział się, że po rozbiorze Toruń pozostanie w granicach Rzeczypospolitej, w pierwszych dniach września 1773 roku, wyrażał z tego powodu ból i niedowierzanie. «Przykro mi, że Toruń nie znalazł się pod panowaniem Waszej Królewskiej Mości; cieszę się, wszakże, że w granicach pańskiego państwa jest grób Kopernika». Fryderyk był przedstawiany przez francuskiego filozofa jako fundator nowego świata, dokonujący wielkiego przełomu w pruskiej i europejskiej polityce. Zestawienie jego dokonań z odkryciem Mikołaja Kopernika stanowiło tego przekonywające świadectwo: «Niech pan wzniesie na jego prochach gnomon, by każdego dnia w południe słońce oświecało jego szczątki, by jego idee łączyły się z pańskimi»” (Kordel 2020, s. 216–271).

W dziewiętnastowiecznych źródłach również można znaleźć ślady dyskusji, jaką na łamach polskiej i niemieckiej prasy prowadzili ówczesni publicyści (Skimborowicz 1843, s. 37; Grotek 2018), co ukazuje, że toczony między Polakami i Niemcami spór o tożsamość Mikołaja Kopernika nie był krótkotrwały. W XIX wieku pojawiły się pierwsze pomniki Mikołaja Kopernika w Polsce⁶ i Prusach⁷, co może być świadectwem tego, że postać ta była

⁶ Przykładem może być ufundowany przez Stanisława Staszica monument odsłonięty w 1830 roku przez Juliana Ursyna Niemcewicza przed Pałacem Staszica w Warszawie.

⁷ W mauzoleum w Donaustauf pod Ratyzboną w Bawarii znajduje się popiersie Mikołaja Kopernika stworzone w 1807 roku.

ściśle wiązana z polską i niemiecką ideologią narodową, a w polskim kontekście także z dążeniami narodowyzwoleńczymi (Getka-Kenig 2017). Elizabeth Ritter (2015) w artykule będącym częścią zbiorowej publikacji poświęconej polsko-niemieckim miejscom pamięci precyzyjnie nakreśliła recepcję Mikołaja Kopernika w obu wspomnianych narodach oraz przedstawiła wiele przykładów na zawłaszczanie go na poziomie narodowym czy regionalnym, a także instrumentalizację polityczną.

We współczesnej Polsce znajduje się wiele miejsc związanych z życiem i dorobkiem naukowym Kopernika, na przykład toruński dom, w którym się urodził i spędził dzieciństwo. We Fromborku zaś powstało muzeum poświęcone życiu i twórczości astronoma, mieszczące się w jego mieszkaniu z czasów pełnienia funkcji kanonika kapituły. Warto również zaznaczyć, że większość jego rękopisów jest przechowywana w Polsce, w Bibliotece Jagiellońskiej w Krakowie (w której znajduje się największy zbiór jego rękopisów, w tym słynne *De revolutionibus orbium coelestium* z 1543 roku⁸), w Muzeum Uniwersyteckim we Wrocławiu oraz w Bibliotece Uniwersyteckiej w Toruniu. Należy przytoczyć także przykłady dziedzictwa niematerialnego, jak choćby poświęcona wielkiemu astronomowi *II Symfonia „Kopernikowska” op. 31 na sopran, baryton, chór mieszany i orkiestrę* autorstwa Henryka Mikołaja Góreckiego czy *Cantatina Copernicana na chór mieszany i zespół instrumentalny* Jana Fotka. Prace Kopernika uznajemy także za część dziedzictwa jagiellońskiego. Widać to w wielu elementach aksjologii społecznej Kopernika, w jego rozważaniach ekonomicznych, jak i sposobie i stylu zaangażowania w sprawy społeczne (Karas 2017).

W Niemczech oraz w innych krajach, które objęto badaniem, również można znaleźć miejsca poświęcone Mikołajowi Kopernikowi — jak niemieckie mauzoleum w Donaustauf⁹ czy pomnik we Frankfurcie nad Odrą¹⁰, jednak są one wyraźnie mniej liczne niż w Polsce. We włoskiej Padwie znajduje się Biblioteka Antoniana, która posiada rękopis Kopernika z 1530 roku, zatytułowany *Commentariolus*, zawierający jego wcześniejsze myśli i teorie na temat ruchu planet. W Wielkiej Brytanii na Uniwersytecie w Oksfordzie działa Copernikus Society¹¹ — stowarzyszenie, które ma na celu propagowanie nauki i szerzenie wiedzy na temat Kopernika i jego teorii. Ponadto istnieje pomnik Kopernika w Ogrodzie Botanicz-

⁸ <https://historia.org.pl/2011/09/27/biblioteka-jagiellonska-pokazala-najcenniejsze-zbiory/> [dostęp: 21.03.2023].

⁹ [https://pl.wikipedia.org/wiki/Walhall_\(mauzoleum\)](https://pl.wikipedia.org/wiki/Walhall_(mauzoleum)) [dostęp: 21.03.2023].

¹⁰ <http://www.w-volk.de/museum/monum47.htm> [dostęp: 21.03.2023].

¹¹ <https://find-and-update.company-information.service.gov.uk/company/02867196/officers> [dostęp: 21.03.2023].

nym w Edynburgu, który upamiętnia jego dokonania naukowe. We Francji w Muzeum Astronomicznym w Strasburgu znajduje się replika teleskopu używanego przez Kopernika. To tylko wybrane przykłady, gdyż na pamiątkę Kopernika nazwano także małe ciało niebieskie (planetoidę)¹² oraz pierwiastek chemiczny Copernicium¹³, a jeden z odkrywców pierwiastka — Sigurd Hofmann — przy okazji nadania mu nazwy podkreślał, że: „w ten sposób [chciano] uhonorować wybitnego uczonego, który zmienił nasz spojrzenie na świat”¹⁴.

Przytoczone egzemplifikacje upamiętnienia Mikołaja Kopernika mają zaakcentować, że obecnie postać ta zdaje się już nie tylko instrumentem polityki historycznej poszczególnych państw, lecz także symbolem ponadnarodowym, personalizacją uczonego dokonującego przełomowych odkryć. Postać Mikołaja Kopernika, który dokonał przewrotu naukowego, a następnie stał się przedmiotem licznych zawłaszczeń związanych z procesami tożsamościotwórczymi i narodotwórczymi, a w ostatnim dwudziestolecu jego spuścizna uległa procesowi europeizacji i uniwersalizacji (Ritter 2015), niesie dziś ogromny ładunek emocjonalny i symboliczny.

W niniejszym artykule za cel stawiamy sobie nie tylko prezentację spektrum przykładów upamiętnienia Mikołaja Kopernika, lecz przede wszystkim porównanie informacji, jakie posiadają o nim współcześni Brytyjczycy, Niemcy, Francuzi, Włosi i Polacy. Zastanowimy się także nad tym, czy — i ewentualnie w jaki sposób — to, co wiedzą respondenci na temat Mikołaja Kopernika, wpływa na chęć utożsamiania go z dziedzictwem kulturowym swojego kraju. Analizę opieramy przede wszystkim — jak już wspominaliśmy — na wynikach międzynarodowego badania na temat tej postaci, które zostało zrealizowane w 2022 roku w wymienionych krajach.

W celu określenia stopnia rozpoznawalności Mikołaja Kopernika zaprojektowano kwestionariusz w ten sposób, by początkowo dotyczył kwestii ogólnych, niezwiązanych bezpośrednio ze znajomością tej postaci. Pierwsze pytania odnosiły się zatem do stosunku do autorytetów, co dookreślało wymiary tego pojęcia ważne dla respondentów. Formuła pytań dotyczących osób będących wzorcami do naśladowania inspirowana była badaniami realizowanymi w ramach World Value Survey¹⁵ na temat

¹² [https://pl.wikipedia.org/wiki/\(1322\)_Coppernicus](https://pl.wikipedia.org/wiki/(1322)_Coppernicus) [dostęp: 21.03.2023].

¹³ Odkryty przez grono naukowców z Centrum Badań nad Jonami Ciężkimi w Darmstadt <http://www.iupac.org/news/news-detail/article/element-112-is-named-copernicium.html> [dostęp: 21.03.2023].

¹⁴ <https://www.polskieradio.pl/23/266/artykul/178935,nowy-pierwiastek-uhonoruje-mikolaja-kopernika> [dostęp: 21.03.2023].

¹⁵ <https://www.worldvaluessurvey.org/WVSDocumentationWV7.jsp> [dostęp: 21.03.2023].

wyznawanych wartości oraz cenionych autorytetów. Przy czym dorobek naukowy potraktowano jako jedno z kryteriów, które mogą mieć wpływ na postrzeganie kogoś jako wzoru do naśladowania. Kolejne pytania identyfikowały stopień rozpoznawalności osiągnięć Mikołaja Kopernika, a zwieńczeniem były zagadnienia dotyczące powiązania astronoma z dziedzictwem kulturowym różnych krajów.

STOSUNEK POLAKÓW DO AUTORYTETÓW W PERSPEKTYWIE PORÓWNAWCZEJ

W ostatnim czasie dostrzegamy w Polsce zmiany postaw w stosunku do autorytetów, czyli osób uważanych za godne podziwu czy naśladowania. Przejawem tego zjawiska może być to, że obecnie Polacy zauważają mniej powodów do wstydu, ale i mniej powodów do dumy jako naród niż wcześniej. Świadczy o tym zestawienie wyników badań dotyczących źródeł dumy i zakłopotania, które zbierane są w Polsce co najmniej od lat osiemdziesiątych XX wieku (CBOS 1987; ISP PAN/Pentor 2003; NCK/TNS Polska 2016; NCK/PBS 2019; NCK/Kantar 2021; NCK/Kantar 2022). W badaniach tych pytano między innymi o emocjonalny stosunek do historii Polski, w tym o postaci będące powodem do dumy lub wstydu¹⁶. W 2022 roku mniej więcej dwie trzecie respondentów dostrzegają postaci i wydarzenia, które przyniosły Polakom dumę (odpowiednio 67% i 63%). Wcześniej te odsetki były wyższe, nawet do 83% w przypadku postaci (w 2003 roku) i 79% w przypadku wydarzeń (w 2016 roku). Powody do wstydu dostrzega znacznie mniejsza część respondentów: 23% w przypadku wydarzeń i 26% w przypadku postaci, czyli też mniej niż zazwyczaj. Polacy są przede wszystkim dumni z postaci związanych z dwudziestowiecznymi przemianami politycznymi. Co może świadczyć o tym, że coraz większe znaczenie w polskiej pamięci zbiorowej ma historia najnowsza. Przy czym Mikołaj Kopernik od trzech dekad znajduje się w czołówce postaci, z których Polacy czują się dumni, choć odsetek osób wymieniających go spontanicznie spadł z poziomu 13% w 1987 roku do 6% w 2022 roku. Miejsce astronoma wśród postaci należących do kanonu osób, z których Polacy czują się dumni, jest faktem, a obserwowany spadek spontanicznego przywoływania go w tym kontekście może być powiązany ze zmianą akcentów w polityce pamięci.

¹⁶ Pytania mają strukturę dwustopniową: najpierw pytano o to, czy badani w ogóle widzą w historii Polski postaci i wydarzenia będące powodem do dumy i wstydu, a potem dopytywano, jakie to postaci i wydarzenia.

Tabela 1

Postaci będące powodem do dumy w Polsce — zmiany w latach 1987–2022

Treść pytania: Proszę wymienić kilka takich postaci [z których Polacy mogą być dumni] (pytanie otwarte).

1987		2003		2016		2019		2021		2022	
postaci	%	postaci	%	postaci	%	postaci	%	postaci	%	postaci	%
Tadeusz Kościuszko	35	Karol Wojtyła — Jan Paweł II	43	Karol Wojtyła — Jan Paweł II	46	Karol Wojtyła — Jan Paweł II	33	Karol Wojtyła — Jan Paweł II	44	Karol Wojtyła — Jan Paweł II	29
Władysław Jagiełło	14	Józef Piłsudski	23	Lech Wałęsa	20	Józef Piłsudski	17	Józef Piłsudski	22	Józef Piłsudski	23
Mikołaj Kopernik	13	Lech Wałęsa	16	Józef Piłsudski	19	Lech Wałęsa	12	Lech Wałęsa	13	Lech Wałęsa	13
Józef Piłsudski	13	Tadeusz Kościuszko	14	Maria Skłodowska-Curie	8	Maria Skłodowska-Curie	7	Maria Skłodowska-Curie	9	Maria Skłodowska-Curie	7
Karol Wojtyła — Jan Paweł II	11	Mikołaj Kopernik	10	Mikołaj Kopernik	8	Mikołaj Kopernik	4	Tadeusz Kościuszko	8	Tadeusz Kościuszko	6
Jan III Sobieski	10	Maria Skłodowska-Curie	7	Tadeusz Kościuszko	6	Fryderyk Chopin	3	sportowcy	7	Mikołaj Kopernik	6

Źródło: 1987 CBOS (N = 1347); 2003 ISP PAN/Pentor (N = 800); 2016 NCK/TNS Polska (N = 1512); 2019 NCK/PBS (N = 1107); 2021 NCK/Kantar (N = 1003); 2022 NCK/Kantar (N = 1000). W tabeli uwzględniono dla każdego roku sześć odpowiedzi z najwyższym odsetkiem wskazań.

W komparatystycznym badaniu międzynarodowym zdecydowano się na mniej precyzyjną ocenę stosunku do autorytetów. Zastosowano dwa pytania, jedno dotyczące oceny, czy ważne jest w życiu posiadanie osób wzorów do naśladowania oraz drugie precyzujące wymiary pojęcia „autorytet”. W wyniku tego pomiaru ustalono, że badani Polacy i Brytyjczycy częściej niż Francuzi, Włosi czy Niemcy uważają, iż ważne jest posiadanie w życiu osób, które stanowią dla nich wzór do naśladowania. Ze stwierdzeniem o bardziej indywidualistycznym wydźwięku, że człowiek zawsze sam wie, co jest dla niego najlepsze, zgodziła się ponad połowa Francuzów, nieco mniej Włochów, Niemców i Brytyjczyków i co czwarty Polak. Być może odnotowane różnice w poglądach na temat potrzeby posiadania autorytetów wynikają z tego, że badani z poszczególnych krajów przykładają wagę do różnych wymiarów pojęcia „autorytet”. Polacy istotnie częściej (chi kwadrat $p < 0,05$) niż respondenci z pozostałych krajów uważali, że

o tym, czy można uznać kogoś za autorytet, decyduje jego doświadczenie życiowe, szeroka wiedza, a także jego relacje z innymi ludźmi. Brytyjczycy częściej w tym aspekcie zwracali uwagę na karierę zawodową, Francuzi na charyzmę i nieszablonowe myślenie. Dla Włochów częściej ważna była pozycja społeczna, a Niemcy zwracali uwagę na wykształcenie. Ci ostatni mniejszą wagę przywiązywali do nieszablonowego myślenia, Brytyjczycy zaś do charyzmy, a Francuzi istotnie rzadziej brali pod uwagę poziom wykształcenia czy relacje z innymi ludźmi.

Tabela 2

Ocena stosunku do autorytetów

Treść pytania: Proszę wskazać, które ze stwierdzeń jest najbliższe Twojej opinii?

	Razem	Polska	Wielka Brytania	Francja	Włochy	Niemcy
Nie jest ważne posiadanie osób-wzorców do naśladowania. Człowiek zawsze sam wie, co jest dla niego ważne i dobre	38%	28%	32%	51%	43%	38%
To ważne, by mieć w życiu osoby-wzorce do naśladowania. Łatwiej wtedy zrozumieć, co jest ważne i dobre	50%	60%	59%	37%	44%	52%
Trudno powiedzieć	12%	12%	9%	12%	13%	10%

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501; CAWI 2022.

ROZPOZNAWALNOŚĆ DOROBKU NAUKOWEGO MIKOŁAJA KOPERNIKA

Wśród wielu dokonań naukowych Mikołaja Kopernika szczególnie istotne dla rozwoju nauki i kształtowania się perspektywy, w jakiej człowiek postrzega samego siebie, było sformułowanie teorii heliocentrycznej. Kopernikowi przypisuje je ponad trzy czwarte badanych Polaków, w pozostałych krajach odsetek odpowiadających w ten sposób jest istotnie niższy. Sądził tak bowiem co czwarty Włoch, 23% Niemców, 21% Francuzów i jedynie 14% Brytyjczyków. Wśród respondentów z Włoch i Niemiec, a także z Francji i Wielkiej Brytanii najwięcej osób wskazało, że to Galileusz jako pierwszy ustalił, że Słońce znajduje się w centrum układu słonecznego, a Ziemia i inne planety krążą wokół niego. Autorstwo teorii heliocentrycznej przypisuje włoskiemu uczonemu, zresztą obrońcy kopernikanizmu, 42% respondentów we Włoszech i 37% w Niemczech oraz co czwarty

Francuz i Brytyjczyk. Ponadto w Wielkiej Brytanii i Francji istotnie częściej niż w pozostałych krajach wymieniano w tym kontekście Izaaka Newtona. Niemal co trzeci Brytyjczyk, a także 26% Francuzów oraz jeden na pięciu badanych z Niemiec, 13% badanych z Włoch i tylko 7% Polaków nie znało odpowiedzi na to pytanie.

Mikołaja Kopernika za autora teorii heliocentrycznej istotnie częściej uważają wykształceni badani. Prawdopodobieństwo taką można zauważyć niemal we wszystkich krajach (z wyjątkiem Wielkiej Brytanii). Wśród osób z wyższym wykształceniem właściwie zidentyfikowało go 81% Polaków, 37% Włochów i 35% Niemców, 29% Francuzów. To znacznie wyższy odsetek niż wśród osób z wykształceniem podstawowym. Hipoteza mówiąca o tym, że rozpoznawalność Kopernika¹⁷ będzie zależna od poziomu wykształcenia, została potwierdzona miarami statystycznymi (chi kwadrat $p < 0,05$). We Włoszech i w Niemczech wraz ze wzrostem wykształcenia — od podstawowego poprzez zasadnicze zawodowe aż po średnie — rośnie liczba wskazań Galileusza jako twórcy teorii heliocentrycznej, co prawdopodobnie powiązane jest ze wzrostem rozpoznawalności nazwiska tego uczonego. Natomiast wśród osób z wyższym wykształceniem spada odsetek osób wskazujących Galileusza jako autora teorii heliocentrycznej, wzrasta zaś odsetek przyporządkowujących jej autorstwo Mikołajowi Kopernikowi. Opisana zależność jest istotna statystycznie w przypadku Niemiec i Włoch, natomiast nie jest widoczna w Polsce, ponieważ tu niemal wszyscy znają tę postać. Testom poddaliśmy także hipotezę mówiącą o tym, że znajomość prawidłowej odpowiedzi na pytanie o autorstwo teorii heliocentrycznej będzie zależna od deklarowanego poziomu zainteresowania historią i naukami ścisłymi. Na poziomie całego zbioru ta hipoteza sprawdza się jednak w przypadku Galileusza, ale nie Mikołaja Kopernika¹⁸.

O znaczeniu danej postaci dla społeczeństwa i wspólnoty narodowej świadczy nie tyle pogłębiona wiedza wąskiej grupy zainteresowanych osób, specjalizującej się w danej dyscyplinie naukowej, ile obecność danej postaci w powszechnej świadomości. Największy odsetek badanych Polaków deklaruje, że wiedzą dużo lub trochę na temat Mikołaja Kopernika (92%). Na drugim miejscu znajdują się Włosi, spośród których 13% deklaruje, że ma dużą wiedzę, a 50%, że wie trochę na jego temat. Po-

¹⁷ Mierzona na podstawie odpowiedzi na pytanie: Kto, Twoim zdaniem, jako pierwszy ustalił, że Słońce znajduje się w centrum Układu Słonecznego, a Ziemia i inne planety krążą wokół niego (teoria heliocentryczna)?

¹⁸ Pytania o zainteresowanie miały następującą treść: W jakim stopniu interesujesz się historią? / W jakim stopniu interesujesz się naukami ścisłymi?

nadto połowa Niemców słyszała przynajmniej trochę na temat sławnego astronoma. We Francji co trzeci badany wskazuje, że wie trochę o Mikołaju Koperniku, a 13%, że wie dużo na jego temat. W Wielkiej Brytanii odsetek deklarowanego poziomu rozpoznawalności uczonego był najniższy i wyniósł odpowiednio 22% (wie dużo) i 10% (wie trochę).

Należy zwrócić uwagę także na znaczne różnice w odsetkach osób deklarujących brak wiedzy o Mikołaju Koperniku. Spośród osób wypowiadających się w badaniu szczegółowe pytania dotyczące tej postaci zadawano jedynie tym, którzy zadeklarowali, że słyszeli wcześniej o tym uczonym i co najmniej trochę wiedzą na jego temat. W konsekwencji tylko jedna trzecia respondentów z Wielkiej Brytanii udzieliła odpowiedzi na pytania dotyczące jego profesji, wkładu w rozwój nauki, największych osiągnięć oraz powiązań z dziedzictwem kulturowym różnych krajów, a odsetek Francuzów i Niemców, którym zadano te pytania, spadł o połowę.

Tabela 3

Deklarowany poziom wiedzy o Mikołaju Koperniku w podziale na kraje

Treść pytania: Czy słyszałeś(aś) wcześniej o Mikołaju Koperniku?

	Razem	Polska	Wielka Brytania	Francja	Włochy	Niemcy
Wiem dużo na jego temat	12%	15%	10%	13%	13%	9%
Wiem trochę na jego temat	45%	77%	22%	34%	50%	40%
Słyszałem(am) jedynie nazwisko i nic nie wiem na jego temat	28%	6%	33%	34%	28%	37%
Nie słyszałem(am) o nim	15%	2%	34%	17%	9%	14%

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501, CAWI 2022.

Poziom rzetelności w badaniach ilościowych zależy od rodzaju pytania (Sztabiński 2011, s. 228). Relatywnie najwyższy odsetek odpowiedzi zgodnych w powtórzonym pomiarze otrzymujemy w przypadku pytań o fakty (blisko 90% zgodności), nieco niższy w przypadku pytań o zachowania (75%), najniższy (około 50%) w pytaniach o opinie (Sztabiński 2011, s. 226). Dlatego też pytanie o deklarowany poziom wiedzy poddano dodatkowym analizom. Deklaracje badanych w zestawieniu z odpowiedziami na pytanie o autora teorii heliocentrycznej obrazują, że badani oceniający swój poziom wiedzy o Mikołaju Koperniku wysoko w znacznym stopniu nie identyfikowali tej postaci jako twórcy tej teorii, co jest przesłanką, by ich samoocenę wiedzy na temat tej postaci uznać za mało

Tabela 4

Deklarowany poziom wiedzy o Mikołaju Koperniku w zestawieniu z identyfikacją tej postaci jako autora teorii heliocentrycznej w podziale na kraje

Treść pytań: (1) Czy słyszałeś(aś) wcześniej o Mikołaju Koperniku? (2) Kto, Twoim zdaniem, jako pierwszy ustalił, że Słońce znajduje się w centrum Układu Słonecznego, a Ziemia i inne planety krążą wokół niego (teoria heliocentryczna)?

	Polska	Wielka Brytania	Francja	Włochy	Niemcy
Odsetek osób deklarujących, że słyszeli wcześniej dużo lub trochę na temat Mikołaja Kopernika	92%	32%	47%	63%	49%
Odsetek osób, deklarujących, że słyszeli wcześniej dużo lub trochę na jego temat, którzy jednocześnie wskazali Mikołaja Kopernika jako autora teorii heliocentrycznej	72%	9%	17%	23%	16%
Różnica we wskazaniach	20 pp	23 pp	30 pp	40 pp	33 pp

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501; CAWI 2022.

miarodajną, jeśli chodzi o ocenę rzeczywistego poziomu wiedzy o dorobku naukowym astronoma.

Niemal wszyscy respondenci w Polsce (91%) uważają, że Mikołaj Kopernik był postacią istotną dla rozwoju nauki. Również we Włoszech i w Niemczech zdecydowana większość uczestników badania zgodziła się z tą tezą, we Francji i Wielkiej Brytanii zaś opinię tę podziela istotnie mniej badanych. We wszystkich badanych krajach — poza Włochami — uznanie dla tego uczonego częściej wyrażali respondenci lepiej wykształceni.

Na poziom i szczegółowość wiedzy o dorobku naukowym Mikołaja Kopernika pośrednio wpływa źródło, z którego badani czerpali informacje na temat tej postaci. Większość uczestników badania zdobyła je w szkole lub na studiach (62% ogółu badanych). Polacy istotnie częściej nabywali wiedzę o Koperniku podczas nauki, deklarowało tak 84% badanych z tego kraju. Rzadziej zaś szkołę lub studia jako źródło wiedzy o tej postaci wskazywali Brytyjczycy (35%), Niemcy (50%) i Francuzi (52%). Najprawdopodobniej zatem o Mikołaju Koperniku podczas nauki wspomina się w różnicowany sposób w odmiennych kontekstach społeczno-historycznych. Częściej lub bardziej klarownie naucza się o tej postaci w Polsce i Włoszech, a w pozostałych krajach z mniejszą intensywnością lub mniej przejrzystością. Ponadto najmłodsi uczestnicy badania (kategoria wiekowa 18–29 lat) częściej czerpali wiedzę na temat uczonego od rodziny bądź

Tabela 5

Ocena wkładu Mikołaja Kopernika w rozwój nauki

Treść pytania: W jakim stopniu, Twoim zdaniem, Mikołaj Kopernik był istotną postacią dla rozwoju nauki?

	Razem	Polska	Wielka Brytania	Francja	Włochy	Niemcy
Liczebność (N) ^a	1427	461	162	240	315	249
[1,2] był nieistotny	199	5%	23%	31%	10%	13%
[4,5] był istotny	1104	91%	56%	62%	80%	78%

^a „Był istotny” to kategoria powstała z połączenia odpowiedzi: „był bardzo istotny” i „był raczej istotny”. „Był nieistotny” to kategoria powstała z połączenia odpowiedzi: „był bardzo nieistotny” oraz „był raczej nieistotny”.

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501; CAWI 2022.

znajomych, a starsi z filmów i programów dokumentalnych oraz tradycyjnych mediów: radia i telewizji.

Analizując uzyskany materiał empiryczny, skłaniamy się ku stwierdzeniu, że deklaracje badanych co do profesji Mikołaja Kopernika niekiedy są przeszacowane, a realna znajomość jego dokonań jest niska. I to mimo iż o obszary zainteresowań dopytywano tylko te osoby, które wcześniej zadeklarowały, że mają co najmniej podstawową wiedzę o Mikołaju Koperniku. Jednocześnie odnotowaliśmy istotne różnice w identyfikowaniu dyscyplin, jakimi zajmował się uczonec, w zależności od kraju, z którego pochodzili respondenci. W Polsce i Włoszech ponad trzy czwarte badanych wskazywało, że był on astronomem. W Niemczech i Francji ten odsetek oscylował około połowy, inaczej w Wielkiej Brytanii, gdzie tylko co trzeci badany identyfikował Kopernika jako astronoma. Choć respondenci ze wszystkich krajów najczęściej wskazywali tę dziedzinę nauki, to wśród Niemców, Francuzów i Brytyjczyków odpowiedź ta była istotnie rzadsza.

O ile to Polacy najczęściej identyfikowali Mikołaja Kopernika jako astronoma, o tyle już nie jako matematyka, za którego uznało go jedynie 17% badanych z tego kraju. To Włosi (29%), a także Francuzi, Niemcy i Brytyjczycy częściej rozpoznawali dorobek Mikołaja Kopernika w tym obszarze. Najwyższy odsetek wskazań wśród Włochów może mieć związek z tym, że Kopernik tytuł doktora matematyki uzyskał na Uniwersytecie w Bolonii. Jego odkrycia wprowadziły nowoczesne metody matematyczne do powszechnego użycia w astronomii i filozofii, a korzystało z jego prac wielu włoskich uczonych, na przykład: Galileo Galilei, Giordano Bruno,

Francesco Sizzi, Francesco Stelluti, Francesco Grimaldi, Giuseppe Biancani czy Giambattista Riccioli.

Polacy istotnie częściej identyfikowali Mikołaja Kopernika jako lekarza (17%), biskupa (15%), prawnika (13%) i ekonomistę (9%). Jest to o tyle ciekawe, że Kopernik nigdy biskupem nie był, pełnił natomiast funkcje powiązane z tym stanowiskiem, takie jak: sekretarz oraz lekarz biskupa warmińskiego (NCK 2023). Niemcy istotnie częściej identyfikowali jego dokonania z dziedziny ekonomii (10%), Brytyjczycy uznali jego pisarski dorobek (8%) oraz uważali go za króla (11%), za którego uważa go także istotny odsetek Francuzów (8%). Odpowiedzi respondentów na to pytanie są kolejną przesłanką świadczącą o tym, że ich wiedza na temat osiągnięć Kopernika jest znikoma.

Za najważniejsze dokonania omawianej postaci Polacy uznają ogłoszenie teorii heliocentrycznej / obalenie geocentryzmu (ponad 20%), odkrycie, że Ziemia i inne planety krążą wokół Słońca (ponad 15%) oraz ogłoszenie dzieła *O obrotach sfer niebieskich* (ponad 14%). We Włoszech, gdzie niemal dwie trzecie uczestników badania deklaroowało, że wie dużo lub trochę na temat Kopernika, jako najpopularniejsze osiągnięcie astronoma wskazywano obalenie geocentryzmu, czyli poglądu, że to Ziemia znajduje się w centrum wszechświata, a wokół niej krąży Słońce (16%). W Niemczech, podobnie jak w pozostałych krajach, to ogłoszenie teorii heliocentrycznej jest uznawane za najważniejsze osiągnięcie Mikołaja Kopernika (11%), a w Wielkiej Brytanii dodatkowo wskazywano na stworzenie modelu układu słonecznego (13%).

W przypadku pytania o największe osiągnięcia Kopernika, w którym badani mogli się swobodnie wypowiedzieć, zwracamy uwagę na tzw. milczący wskaźnik, czyli odsetek odpowiedzi w rodzaju: „nie wiem”, „trudno powiedzieć” oraz braków odpowiedzi. Obrazuje on prawdopodobnie nikłą orientację badanych w dorobku naukowym astronoma. Unikanie odpowiedzi może być także przejawem braku zaangażowania uczestników w ankietę, zwłaszcza że wcześniej pojawiły się w niej pytania o autorstwo teorii heliocentrycznej oraz obszary aktywności naukowej Mikołaja Kopernika, a mimo to część respondentów nie zdecydowała się na podanie odpowiedzi. Braki odpowiedzi dotyczyły jednego na pięciu respondentów z Polski, wśród Niemców wskaźnik ten sięgnął 46%, u Brytyjczyków 56%, wśród Włochów 57%, a u Francuzów 61%.

Także wspomagana znajomość najważniejszych prac naukowych Mikołaja Kopernika jest stosunkowo niewielka. Jego najbardziej znaną publikacją zarówno wśród Polaków, jak i Włochów, Niemców, Brytyjczyków i Francuzów jest praca *O obrotach sfer niebieskich*, przy czym więcej osób

deklaruje, że o niej słyszało, niż że potrafi coś o niej powiedzieć. Inna praca, *Traktat o monecie*, w której zawarł twierdzenie o wypieraniu pieniądza lepszego przez gorszy, znane dziś pod nazwą twierdzenia Kopernika-Greshama, częściej jest rozpoznawana w Wielkiej Brytanii, a także Francji, we Włoszech i w Niemczech niż w Polsce. Niemal połowa Brytyjczyków, a także co trzeci z Francuzów, Włochów oraz Niemców zadeklarował w badaniu, że coś słyszał o *Traktacie*... W Polsce co trzeci z respondentów wskazał, że słyszał o *Traktacie*..., a tylko 5% potrafi cokolwiek o nim powiedzieć. Mikołaj Kopernik był również prawdopodobnie autorem receptury chleba, opisaną w dziele *Panis coquendi ratio (Obrachunek wypieku chleba)*, o czym wie stosunkowo mała liczba badanych. 82% Polaków w ogóle nie słyszało o tym dokonaniu Kopernika. W Niemczech, Francji i we Włoszech brak wiedzy w tej kwestii deklarowało około dwóch trzecich badanych. W Wielkiej Brytanii jedynie 42% wskazało, że nie słyszało nic na temat tej pracy, przy czym trzeba pamiętać, że liczba Brytyjczyków udzielających odpowiedzi na to pytanie była najniższa, ponieważ ponad połowa badanych z tego kraju na początku zadeklarowała, że nie słyszała nic o Mikołaju Koperniku albo że zna jedynie jego imię i nazwisko, w związku z tym dalsze pytania na jego temat pominięto.

POWIĄZANIE UCZONEGO Z DOROBKIEM KULTUROWYM RÓŻNYCH KRAJÓW

Analizując uzyskany materiał empiryczny, znajdujemy wiele przesłanek potwierdzających, że Mikołaj Kopernik stał się symbolem ponadnarodowym, personą uosabiającą stawiającego śmiałe tezy naukowca przekraczającego horyzonty mu współczesnych, i że chętnie utożsamiają się z nim badani z różnych krajów. Zdecydowana większość respondentów z Polski wskazała swoje państwo jako to, z którym Kopernik związany jest w największym stopniu. Co interesujące, również niemieccy i włoscy respondenci w odpowiedzi wskazali najczęściej swoje kraje. Ponad 63% Włochów uznaje, że to z dziedzictwem Włoch należy przede wszystkim kojarzyć Mikołaja Kopernika, a 36% Niemców — że z dziedzictwem niemieckim. Tendencja do wskazywania dorobku kulturowego swojego kraju jako tego najsilniej powiązanego z postacią Kopernika występuje także w pozostałych badanych krajach, mimo iż trudno doszukać się historycznego uzasadnienia tego stwierdzenia. To, że znaczący odsetek respondentów z Francji i Wielkiej Brytanii, a także z Włoch i Niemiec, wiąże go w największym stopniu z ich własnym państwem, może paradoksalnie świadczyć o bliskości, swojskości tej postaci dla uczestników badania w tych krajach.

Ponieważ badani z każdego kraju znacząco częściej wskazywali własne państwo (chi kwadrat $p < 0,05$), można by się spodziewać, że wiązanie postaci Kopernika z dziedzictwem kulturowym swojego kraju będzie zależne od wiedzy posiadanej w tym zakresie. Jako wskaźnik wiedzy ponownie przyjęliśmy pytanie o autora teorii heliocentrycznej¹⁹. Na poziomie całego zbioru osoby, które wymieniły Mikołaja Kopernika jako twórcę tej teorii, częściej twierdziły, że jest on związany przede wszystkim z polskim dziedzictwem kulturowym²⁰. Ponadto zależności istotne statystycznie były widoczne w przypadku Włoch, gdzie identyfikowanie Kopernika jako twórcy teorii heliocentrycznej nie wykluczało przypisywania Włochom najsilniejszego związku z jego dziedzictwem.

Tabela 6

Powiązanie Mikołaja Kopernika z dziedzictwem kulturowym wybranych krajów

Treść pytania: Twoim zdaniem, z dziedzictwem kulturowym, którego przede wszystkim kraju jest związany Mikołaj Kopernik?

	Razem	Polska	Wielka Brytania	Francja	Włochy	Niemcy
Liczebność (N)	1427	461	162	240	315	249
Polska	45%	87%	34%	29%	20%	24%
Włochy	19%	2%	16%	6%	63%	11%
Niemcy	11%	2%	9%	12%	3%	36%
Francja	7%	3%	5%	26%	2%	5%
Wielka Brytania	5%	1%	16%	6%	2%	6%
Rosja	3%	0%	11%	3%	0%	5%
Litwa	2%	1%	2%	3%	1%	2%
Innego	1%	0%	0%	0%	1%	2%
Trudno powiedzieć/nie wiem	8%	4%	6%	15%	8%	9%

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501; CAWI 2022.

¹⁹ Treść pytania: Kto, Twoim zdaniem, jako pierwszy ustalił, że Słońce znajduje się w centrum Układu Słonecznego, a Ziemia i inne planety krążą wokół niego (teoria heliocentryczna)?

²⁰ Wyniki oparto na testach dwustronnych przy użyciu poprawki Bonferroniego. W podziale na kraje ze względu na niskie liczebności w analizach uwzględniono jedynie wskazania dotyczące Mikołaja Kopernika i Galileusza jako twórcy teorii heliocentrycznej.

Tabela 7

Powiązanie Mikołaja Kopernika z dziedzictwem kulturowym wybranych krajów

	Polska		Włochy		Niemcy	
	Kto, Twoim zdaniem, jako pierwszy ustalił, że Słońce znajduje się w centrum Układu Słonecznego, a Ziemia i inne planety krążą wokół niego (teoria heliocentryczna)?					
	Galileusz (A)	Mikołaj Kopernik (B)	Galileusz (A)	Mikołaj Kopernik (B)	Galileusz (A)	Mikołaj Kopernik (B)
Twoim zdaniem, z dziedzictwem kulturowym przede wszystkim, którego kraju jest związany Mikołaj Kopernik?	Niemcy	6% B	1%	2%	4%	34%
	Włochy	2%	1%	73% B	46%	16%
	Polska	84%	90% C	10%	40% A	22%
	Rosja	2%	0%	0%	0%	8%
	Litwa	0%	1%	0%	0%	2%
	Wielka Brytania	0%	1%	3%	0%	5%
	Francja	2%	2%	4%	1%	5%
	innego	2%	0%	1%	0%	2%
	trudno powiedzieć	2%	3%	7%	8%	7%
	Liczebność (N)	50	358	143	102	87

Wyniki opierają się na testach dwustronnych. Dla każdej pary znaczącej klucz kategorii z mniejszą proporcją kolumn pojawia się w kategorii z większą proporcją kolumn. Poziom istotności dla wielkich liter (A, B, C): .052,3” (1) Kategoria 0% nie była używana w porównaniach. (2) Testy są korygowane dla wszystkich porównań parami przy użyciu poprawki Bonferroni. (3) Przed wykonaniem testów proporcji kolumnowych zostały one zaokrąglone do najbliższych liczb całkowitych.

Źródło: opracowanie własne NCK/Kantar, N = 2501; CAWI 2022.

PODSUMOWANIE

Deklarowana znajomość postaci Mikołaja Kopernika w pięciu badanych krajach jest bardzo różna. Najlepiej sławnego astronoma znają Polacy, w średnim stopniu Włosi, a następnie Niemcy, jednakże nawet tam znajomość Mikołaja Kopernika deklarowała tylko ponad połowa respondentów. W mniejszym stopniu uczonego identyfikowali Francuzi czy Brytyjczycy. Respondenci nie mieli trudności z ustaleniem profesji tego człowieka renesansu — najczęściej wskazywali, że Kopernik zajmował się astronomią, matematyką i medycyną. Rzadziej identyfikowano jego osiągnięcia w dziedzinie ekonomii. Największą trudnością dla respondentów okazało się wskazanie osiągnięć uczonego — to w tym zakresie badani najczęściej przyznawali się do braku wiedzy. Analiza materiału empirycznego skłania do wniosku, że deklaracje badanych w zakresie znajomości postaci i dorobku naukowego Kopernika są przeszacowane, a identyfikacja jego dzieł jest niedokładna. Badani z Polski dysponują zdecydowanie największą wiedzą o Koperniku, choć także wśród nich co piąty deklarujący, że słyszał o nim przynajmniej trochę, nie zidentyfikował go jako autora teorii heliocentrycznej. W pozostałych krajach odsetek osób, które mimo wcześniejszej deklaracji nie rozpoznają w nim osoby, która obaliła geocentryzm, był jeszcze wyższy, co jest podstawą, by samoocenę respondentów uznać za niemiarodajną w ocenie rzeczywistego poziomu wiedzy o dorobku naukowym astronoma. Wniosek płynie zatem taki, że mimo chętnego wiązania Mikołaja Kopernika z dorobkiem kulturowym swoich krajów badani w niewielkim stopniu znają osiągnięcia tego uczonego.

Zestawienie rozpoznawalności Mikołaja Kopernika w trzech krajach, z którymi był związany, czyli Polski, Niemiec i Włoch ukazuje ponadto, że paradoksalnie nie Niemcy, lecz Włosi chętniej wiążą swój kraj z tą postacią. Być może świadczy to o tym, że we współczesnych Włoszech zachodzą silniejsze lub bardziej efektywne procesy dyskursywnego i symbolicznego opracowywania przeszłości w kontekście Mikołaja Kopernika niż w Niemczech. Jak obrazują przytoczone wyniki, wysnuwane niekiedy wątpliwości co do narodowości Mikołaja Kopernika i zarysowana w prasie popularnonaukowej polaryzacja polsko-niemiecka wydaje się mniej aktualna, czy nawet nieadekwatna, bo to Włosi w większym stopniu łączą dziedzictwo kulturowe swojego kraju z Kopernikiem. Nie tylko genealogia przodków czy toczące się w przeszłości spory terytorialne wpływają na poczucie łączności ze spuścizną naukową astronoma. Wpływ ma, jak się wydaje, także to, że kształcił się i pracował na terenie Włoch i wywarł wpływ na następne pokolenia włoskich uczonych, co mogło ukształtować

włoską pamięć zbiorową i zakorzenić pamięć o Mikołaju Koperniku w tym kraju.

BIBLIOGRAFIA

- Anderson Benedict, 1997, *Wspólnoty wyobrażone. Rozważania o źródłach i rozprzestrzenianiu się nacjonalizmu*, tłum. Stefan Amsterdamski, Znak, Warszawa–Kraków.
- Assmann Jan, 2015, *Pamięć kulturowa. Pismo, zapamiętywanie i polityczna tożsamość w cywilizacjach starożytnych*, tłum. Anna Kryczyńska-Pham, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Czarnowski Stefan, 1956, *Kult bohaterów i jego społeczne podłoże: święty Patryk, bohater narodu w Irlandii*, w: *Dzieła*, t. 4, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Czarnowski Stefan, 1956, *Dawność a teraźniejszość w kulturze*, w: „*Studia z historii kultury*”. *Dzieła*, t. 1, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Durkheim Émile, 1990, *Elementarne formy życia religijnego. System totemiczny w Australii*, tłum. Anna Zadrożyńska, Państwowe Wydawnictwo Naukowe, Warszawa.
- Gansiniec Ryszard, 1958, *Tytuł dzieła astronomicznego Mikołaja Kopernika*, „*Kwartalnik Historii Nauki i Techniki*”, t. 3, nr 2, s. 195–222.
- Getka-Kenig Mikołaj, 2017, *Pomniki publiczne i dyskurs zasługi w dobie „wskrzeszanej” Polski lat 1807–1830*, Universitas, Kraków.
- Górski Karol, 1968, *Dom i środowisko rodzinne Mikołaja Kopernika*, TNT, Toruń.
- Grotek Edyta, 2018, *Miejsca pamięci a toruńska tożsamość zbiorowa w XIX wieku. Przypadek Kopernika*, w: Waldemar Czachur (red.), *Pamięć w ujęciu lingwistycznym. Zagadnienia teoretyczne i metodyczne*, Wydawnictwa Uniwersytetu Warszawskiego, Warszawa.
- Hałas Elżbieta (red.), 2012, *Kultura jako pamięć. Posstradycjonalne znaczenie przeszłości*, Nomos, Kraków.
- Hue-Tam Ho Tai, 2001, *Remembered Realms: Pierre Nora and French National Memory*, „*American Historical Review*”, t. 106(3), s. 906–922.
- Jaskulski Krzysztof, 2012, *Wspólnota symboliczna. W stronę antropologii symbolizmu*, Wydawnictwo Naukowe Katedra, Gdańsk.
- Karas Marcin, 2017, *The Contribution of Nicolaus Copernicus to Jagiellonian Ideas*, w: Leszek Korporowicz, Sylwia Jaskuła, Malgożata Stefanovič, Paweł Plichta (red.), *Jagiellonian Ideas Towards Challenges of Modern Times*, Jagiellonian Library, Kraków.
- Kilias Jarosław, 2011, *Maurice Halbwachs and Social Memory Studies in Poland and Bohemia: on Two Translations and their Contexts*, „*Historická Sociologie*”, nr 2.
- Kłoskowska Antonina, 2012, *Kultury narodowe u korzeni*, Wydawnictwo Naukowe PWN, Warszawa.
- Kończal Kornelia, Joanna Wawrzyniak, 2011, *Polskie badania pamięcioznawcze: tradycje, koncepcje, (nie)ciągłości*, „*Kultura i Społeczeństwo*”, nr 4.
- Kończal Kornelia, 2014, *Miejsca pamięci*, w: Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba (red.), *Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Scholar, Warszawa.
- Kordel Jacek, 2020, *Królestwo anarchii. W poszukiwaniu nowożytnych wyobrażeń o Rzeczypospolitej i jej mieszkańcach*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Kreis Greg, 2014, *Pierre Nora — lepsze zrozumienie i krytyka*, w: Kornelia Kończal (red.), *(Kon)teksty pamięci Antologia*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.

- Kwiatkowski Piotr, 2018, *Odzyskanie niepodległości w polskiej pamięci zbiorowej*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.
- Löfgren Orvar, 1989, *The Nationalization of Culture*, „Ethnologia Europaea”, t. 19, s. 5–23.
- Łopuszański Piotr, 2022, *Mikołaj Kopernik. Nowe oblicze geniusza*, Fronda, Warszawa.
- Mikulski Krzysztof, 2022, *Mikołaj Kopernik wciąż tajemniczy? Obrazki z życia astronoma w przededniu 550. rocznicy urodzin*, „Nauka”, nr 1.
- Napiórkowski Marcin, 2019, *Turbopatriotyzm*, Wydawnictwo Czarne, Warszawa.
- Napiórkowski Marcin, hasło „Upamiętnianie” (<https://cbh.pan.pl/pl/upami%C4%99tnienie> [dostęp: 21.03.2023]).
- Nora Pierre, 2009, *Między pamięcią i historią: Les lieux de Mémoire*, „Tytuł roboczy: Archiwum”, nr 2, s. 4–12.
- Nora Pierre, 2022, *Między pamięcią a historią*, tłum. Jan Maria Kłoczowski, słowo/obraz terytoria, Gdańsk.
- Ritter Elisabeth, 2015, *Mikołaj Kopernik. O obrotach narodowych dziełem wielkiego astronoma*, w: Robert Traba, Hans Henning Hahn (red.), *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, Scholar, Warszawa.
- Saryusz-Wolska Magdalena (red.), 2009, *Pamięć zbiorowa i kulturowa: współczesna perspektywa niemiecka*, Universitas, Kraków.
- Skimborowicz Hipolit, 1843, *Mikołaj Kopernik Polak*, Biblioteka Uniwersytecka w Toruniu.
- Stawowy Ewa, 1975, *Stefana Czarnowskiego socjologiczna analiza kultu bohatera*, „Rocznik Naukowo-dydaktyczny WSP w Krakowie”.
- Szacka Barbara, 2006, *Czas przeszły — pamięć — mit*, Scholar, Warszawa.
- Szpociński Andrzej, 2011, *Antoniny Kłoskowskiej koncepcja kultury narodowej jako źródło inspiracji*, „Kultura i Społeczeństwo”, nr 2–3.
- Szpociński Andrzej, 2021, *Współczesna kultura historyczna i jej przemiany*, Scholar, Warszawa.
- Sztabiński Franciszek, 2011, *Ocena jakości danych w badaniach surveyowych*, Wydawnictwo IFiS PAN, Warszawa.
- Thelen David (red.), 1990, *Memory and American History*, Indiana University Press, Bloomington–Indianapolis.
- Traba Robert, 2010, *Polityka wobec historii: kontrowersje i perspektywy*, „Teksty Drugie”, nr 2.
- Traba Robert, Hahn Hans Henning (red.), 2015, *Polsko-niemieckie miejsca pamięci*, Scholar, Warszawa.
- Wawrzyniak Joanna, 2014, *Pamięć zbiorowa w: Magdalena Saryusz-Wolska, Robert Traba (red.), Modi memorandi. Leksykon kultury pamięci*, Scholar, Warszawa.
- Wiśniewski Rafał, Kukołowicz Tomasz, Maciejczak-Kwiatkowska Zuzanna, Modzelewska Marlena, Węglarska Kamila, Zarzecki Marcin, 2019, *O 11 listopada pewnego roku. Świątowanie stulecia odzyskania niepodległości w ujęciu socjologicznym*, Narodowe Centrum Kultury, Warszawa.

NICOLAUS COPERNICUS AS THE SUBJECT OF MEMORY RESEARCH.
KNOWLEDGE OF THE PERSON AND HIS SCIENTIFIC ACHIEVEMENTS
IN SELECTED COUNTRIES OF EUROPE

Grażyna Pol (National Centre for Culture Poland),
Rafał Wiśniewski (Cardinal Stefan Wyszyński University in Warsaw)

Abstract

The article focuses on an analysis of the level of knowledge of contemporary British, Germans, French, Italians and Poles about Nicolaus Copernicus the person and his scientific achievements. The analysis is based on the results of an international quantitative survey concerning this historical figure that was carried out in 2022 in the countries mentioned. Despite happily associating Nicolaus Copernicus with the cultural heritage of their own countries, it turned out that the respondents knew little of the astronomer's achievements. A comparison of the recognisability of this figure in the three countries with which he was most associated, that is, with Poland, Germany and Italy, also shows that Italians more often than Germans associate the cultural heritage of their country with this figure. This may prove that it is not in Germany but in contemporary Italy that stronger or more effective processes of discursive and symbolic elaboration of the past take place in the context of the legacy of Nicolaus Copernicus.

key words: Nicolaus Copernicus, international memory research, commemoration, politics of memory

słowa kluczowe: Mikołaj Kopernik, międzynarodowe badanie pamięci, upamiętnianie, pamięcioznawstwo